

ФІЗИЧНІ ОСНОВИ ЕКРАНУВАННЯ З ПОГЛЯДУ ПИТАНЬ ЕЛЕКТРОМАГНІТНОЇ СУМІСНОСТІ

А.В. Гнатов, Д.С. Шимук, А.О. Шевченко
(Харківський університет Повітряних Сил ім. І. Кожедуба)

Стаття присвячена опису основних фізичних основ екранування при впливі різноманітних електромагнітних хвиль. Подані і розкриті основні методи вирішення задач електромагнітного екранування в залежності від конкретних обставин та властивостей електромагнітного поля завод.

екранування, електромагнітне поле, електромагнітні хвилі

Постановка проблеми. На цей час вже існує чимало теоретичного матеріалу по проблемі електромагнітної сумісності (ЕМС), але ще багато питань залишаються не розкритими [1]. Це стосується і методів захисту від електромагнітних полів завод. Найбільш поширеним методом є екранування. Але екран необхідно розраховувати в залежності від конкретних обставин та властивостей електромагнітного поля (ЕМП) заводи. Це пов'язано з тим, що на різних частотах ЕМП заводи властивості екранування кардинально протилежні, не кажучи про те, що екран (при відповідних умовах) може стати коливальним контуром, а отже й джерелом небезпечних електромагнітних завод (резонанс). Тому, важливо зрозуміти, які фізичні процеси відбуваються при екрануванні електромагнітних завод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом по проблемі екранування зібрано чимало матеріалу, але ж він досить різноокий та охоплює велику кількість технічних галузей, а деякі питання екранування взагалі не розглядаються, або їм приділяють мало уваги, що робить роботу необ'єктивною [2].

Останнім часом все більше викликає цікавість проблема ЕМС [3], а не менш актуальним аспектом цієї проблеми є розробка та впровадження методів захисту від ЕМП завод [4, 5].

Мета статі. Ця стаття присвячена представленню та опису фізичних основ екранування та переліку основних методів рішення задачі екранування.

Фізичні основи екранування. Розглянемо на прикладі плоского провідного екрана загальні принципи екранування [2]. При цьому поки будуть опущені з розгляду ефекти зв'язані, з геометричною формою екрана. На рис 1. представлений нескінченно довгий плоский металевий

екран товщиною d , що перебуває в повітрі, на який з однієї сторони падає плоска електромагнітна хвиля. У процесі свого падіння на межу розподілу двох середовищ із різними електрофізичними характеристиками (повітря – метал і метал – повітря) хвиля зазнає віддзеркалення й переломлення, а в товщі екрана через його провідні властивості й часткове поглинання енергії електромагнітного поля. Таким чином, електромагнітна хвиля при взаємодії з екраном віддзеркалюється від його поверхні, частково проникає в стінку екрану, багаторазово віддзеркалюється від стінок екрану й в остаточному підсумку проникає в екрануючу область. При цьому всі перераховані вище процеси супроводжуються втратами електромагнітної енергії хвилі. Таким чином, загальна ефективність екранування дорівнює сумі втрат на віддзеркалення ($A_{\text{відз}}$), поглинання ($A_{\text{погл}}$) й багаторазові віддзеркалення в стінках екранів ($A_{\text{Б.відз}}$):

$$A_{[\text{Дб}]} = A_{\text{відз}} + A_{\text{погл}} + A_{\text{Б.відз}} \quad (1)$$

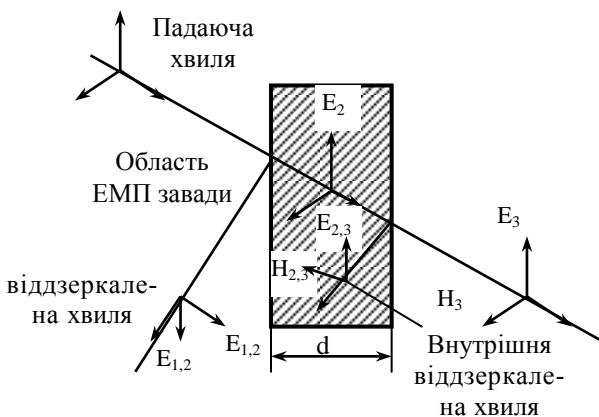

Рис. 1. Віддзеркалення й переломлення падаючої електромагнітної хвилі на елементі екрану

Для будь-якої електромагнітної хвилі, що розповсюджується, характерним параметром є повний хвильовий опір середовища ($Z_{\text{ХВ}}$), в якому відбувається її розповсюдження

$$Z_{\text{ХВ}} = \dot{E} / \dot{H}, \quad (2)$$

де $\dot{E}, \dot{H}$ – комплекси напруженості електричного і магнітного поля.

Якщо врахувати, що повний характеристичний опір середовища $Z_0 = \sqrt{j\omega\mu / (\sigma + j\omega\varepsilon)}$, то для плоскої хвилі в дальній зоні випромінювання

$$Z_{\text{хв}} = Z_0,$$

де σ – питома провідність середовища, См/м; μ – магнітна проникність, Гн/м; ε – діелектрична проникність, Ф/м; ω – кутова частота, рад/с.

Так, як для діелектрика $\sigma \ll j\omega\varepsilon$, тоді

$$Z_{\text{хв}} = Z_0 = \sqrt{\mu/\varepsilon} = 120\pi, \quad (3)$$

Для провідного середовища $\sigma \gg j\omega\varepsilon$, повний характеристичний опір відповідає повному опору екрану (Z_e):

$$Z_0 = Z_e = \sqrt{\frac{j\omega\mu}{\sigma}} \quad \text{або} \quad |Z_e| = \sqrt{\frac{\omega\mu}{\sigma}}. \quad (4)$$

Втрати на віддзеркалення на межі розподілу двох середовищ. Ці витрати пов'язані з різними значеннями повних характеристичних опорів цих середовищ. При проходженні хвилі через екран вона зустрічає на своєму шляху дві межі розподілу рис. 2.

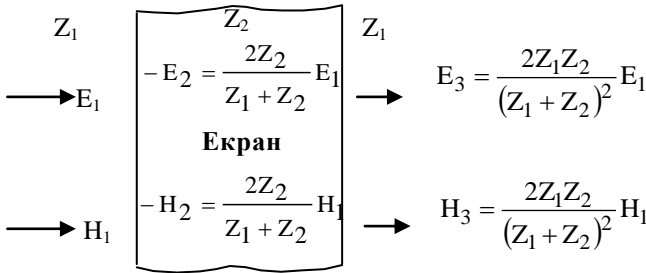

Рис. 2. Часткові віддзеркалення й переломлення на поверхнях екрана компонент електромагнітного поля

Хоча електричного й магнітного поля віддзеркалюються від кожної межі по-різному, сумарний ефект після проходження обох меж однаковий для обох полів. Якщо екран виготовлений з металу, тоді $Z_1 \geq Z_2$. При цьому найбільше віддзеркалення (найменша напруженість пройденної хвилі) спостерігається для електричних полів при її виході з екрану (на другій межі).

Оскільки віддзеркалення електричних полів відбувається головним чином на першій поверхні, то навіть тонкі екрани забезпечують більші втрати на віддзеркалення.

Для металевих екранів

$$A_{\text{відз[дБ]}} \approx 20 \lg \left(\frac{Z_{\text{хв}}}{4|Z_e|} \right). \quad (5)$$

У випадку плоскої хвилі (у дальній зоні) випромінювання вираз (5) для втрат на віддзеркалення з урахуванням (3), (4) прийме вигляд

$$A_{\text{відз}}[\text{дБ}] = 201g(94,25\sqrt{\sigma}\sqrt{\omega\mu}), \quad (6)$$

звідки виходить, що втрати на віддзеркалення великі в екрана, виготовленого з матеріалу з високою провідністю й малою магнітною проникністю. Близня зона випромінювання в основному визначаються не характеристиками середовища, а параметрами джерела (антени).

Хвильовий опір, створований точковим низькоомним джерелом електричного поля для ближньої зони випромінювання ($r < 0,1 \lambda/2\pi$), можна апроксимувати наступним рівнянням

$$|Z_{\text{хв}}|_{\text{ел}} = 1/(\omega\epsilon), \quad (7)$$

де r – відстань від джерела до екрану, м; ω – кутова частота випромінювання, рад/с.

У цьому випадку втрати на віддзеркалення в електричному полі ближньої зони джерела випромінювання розраховуються за формулою [2]

$$A_{\text{відз.ел}}[\text{дБ}] = 201g(1/(4\omega\epsilon|Z_{\text{е}}|)), \quad (8)$$

де $Z_{\text{е}}$ – повний опір екрана, обумовлений (4).

При цьому втрати електричного поля ближньої зони випромінювання на віддзеркалення виявляються більші, ніж втрати в плоскій хвилі, і в основному визначають процес екранування.

Хвильовий опір, обумовлений точковим низькоомним джерелом магнітного поля в ближній зоні його випромінювання ($r < 0,1 \lambda/2\pi$),

$$|Z_{\text{хв}}|_{\text{м}} = \omega\mu r, \quad (9)$$

тоді

$$A_{\text{відз.ел}}[\text{дБ}] = 201g(\omega\mu r/(4|Z_{\text{е}}|)). \quad (10)$$

У цьому випадку втрати на віддзеркалення менші, ніж у плоскій хвилі, і на низьких частотах їх можна прийняти рівними нулю.

Втрати на поглинання. Ці втрати обумовлені поверхневим ефектом в провідниках, що приводить до експоненціального зменшення амплітуди електричних і магнітних полів, які протікають в металевий екран (рис. 3). Це пояснюється тим, що струми індуковані в металі, викликають омичні втрати і, отже, нагрів екрану. Таким чином

$$E_2 = E_1 \exp\left(\frac{-x}{\gamma}\right); H_2 = H_1 \exp\left(\frac{-x}{\gamma}\right), \quad (11)$$

де E_2 і H_2 – відповідно напруженості електричних і магнітних полів на відстань x від поверхні екрану; $\gamma = \sqrt{2/(\omega\mu\epsilon\sigma)}$ – глибина скин-шару, визначена як відстань, яка повинна пройти електромагнітна хвиля в металі, щоб послабшати в e разів.

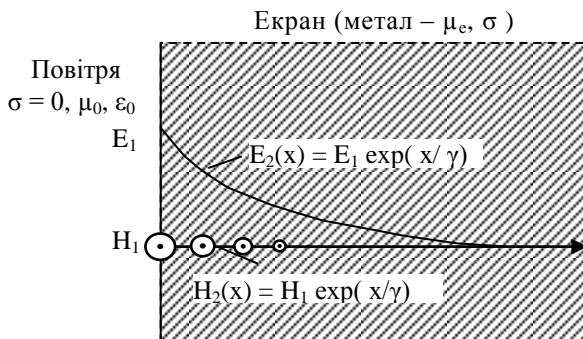

Рис. 3. Ослаблення електромагнітного поля в поглинаючому середовищі

Тоді втрати на поглинання екраном товщиною d

$$A_{\text{погл}}[\text{дБ}] = 8.69d/\gamma = 6.16d\sqrt{\omega\mu_e\sigma}. \quad (12)$$

Як видно з наведеного виразу, втрати на поглинання зростають пропорційно товщині екрану, магнітній проникності і питомої провідності його матеріалу, а також частоти поля завади.

Втрати на багатократні віддзеркалення в тонких екранах. Ці втрати пов'язані з хвильовими процесами в товщині екрану і в основному визначаються віддзеркаленням від його межі і поглинанням в металі екрану. Для електричних полів майже вся енергія падаючої хвилі віддзеркалюється від першої межі і лише невелика її частина проникає в екран. Тому багатократними віддзеркаленнями усередині екрану для електричних полів можна нехтувати. Для магнітних полів велика частина електромагнітної хвилі, що впливає проходить на екран, в основному віддзеркалюючись тільки на другій межі, тим самим створюючи передумови до багатократних віддзеркалень усередині стінки екрану. Коефіцієнт корегування багатократного віддзеркалення для магнітних полів в екрані з товщиною стінки d при глибині скин-шару γ [2]

$$A_{\text{м.відз}}[\text{дБ}] = 20\lg[1 - \exp(-2d/\gamma)]. \quad (13)$$

При цьому коефіцієнт багатократного віддзеркалення має негативне значення, що вказує на зменшення ефективності екранування тонким екраном унаслідок багатократних віддзеркалень.

Методи рішення задач екранування. Отримання аналітичних співвідношень для розрахунку ефективності екранування реальних корпусів-екранів радіотехнічних засобів (РТЗ) шляхом точного рішення електродинамічних задач взаємодії електромагнітних завад (ЕМЗ) і екранів досить скрутно. Тому при виведенні розрахункових формул екранування використовують різні допущення, які дозволяють без істотної похибки спільності

даних процесів вирішити поставлене завдання. При цьому в теорії електромагнітного екранування широко використовується ряд методів.

Хвильовий метод. Цей метод застосовується, коли розміри корпусів – екранів РТЗ порівнянні або трохи перевищують довжину хвилі ЕМЗ або її еквівалент при імпульсних процесах.

Використання цього методу припускає, що екран знаходиться в хвильовій зоні випромінювання, завада розповсюджується у вигляді хвилі і форма екрану з боку падіння хвилі відповідає фронту падаючої хвилі. Процеси взаємодії електромагнітного поля завади і екрану відповідають раніше описаним. При падінні хвилі електромагнітного поля завади на екран частина енергії падаючої хвилі віддзеркалюється в навколишній простір, а частина проникає в область, що екранується, поглинаючись матеріалом екрану і проходить віддзеркалення та заломлення на внутрішній її поверхні.

У основі даного методу лежить інтегрування відомої з електродинаміки системи інтегральних та диференціальних рівнянь Максвелла:

$$\left. \begin{aligned} \oint_S \bar{B} \cdot d\bar{S} &= 0 \text{ або } \operatorname{div} B = 0; \\ \oint_S \bar{D} \cdot d\bar{S} &= \int_V \rho \cdot dV \text{ або } \operatorname{div} D = \rho. \end{aligned} \right\} \quad (14)$$

де $\bar{B}$ – вектор магнітної індукції; $\bar{D}$ – вектор електричної індукції (вектор електричного зсуву); ρ – щільність електричного заряду; V – об'єм; S – площа поверхні.

Інтеграція наведеної системи диференціальних рівнянь проводиться спільно з граничними (безперервність нормальних і тангенціальних складових електричних і магнітних полів на межах розподілу середовищ) і початковими умовами (для нестационарних – імпульсних процесів), а також з умовою регулярності одержаних рішень на нескінченності і в області, що екранується.

Основним недоліком хвильового методу є його складність для конструкторських розрахунків, особливо, якщо форма екрану не співпадає з конфігурацією фронту хвилі завади, оскільки в цьому випадку фронт падаючої хвилі доводиться представляти у вигляді розкладання по власним функціям, відповідних формі поверхні екрану (наприклад, при падінні плоскої електромагнітної хвилі на сферичний екран її фронт представляють у вигляді розкладання по сферичним функціям).

Проте хвильовий метод широко використовується в СВЧ техніці. У короткохвильовій частині діапазону СВЧ, починаючи з сантиметрових і особливо на міліметрових довжинах хвиль, хвильовий метод розрахунку екранів поступово переходить у метод плоских хвиль, оскільки в цьому

діапазоні довжин хвиль навіть на малих відстанях поле завади набуває структури T – хвиль, а частину поверхні екрану, що ними опромінюється, зважаючи на малі лінійні розміри і кривизну, можна вважати плоскою.

Метод наведених потенціалів. Цей метод застосовується, якщо розміри екрану істотно менше довжині хвилі поля завади. Метод часто носить назву «квазістаціонарного» наближення. В цьому випадку поле завади можна вважати потенціальним. Тоді в системі інтегральних та диференціальних рівнянь Максвелла (14) нехтуючи струмами зсуву, що фізично означає одночасну зміну в часі поля в усіх точках даного простору. Система рівнянь в цьому випадку має вигляд:

$$\left. \begin{aligned} \oint \bar{H} dl &= \int_S \bar{\delta} ds + \int_S \frac{\Delta \bar{D}}{\Delta t} \cdot d\bar{S} \quad \text{або} \quad \text{rot} \bar{H} = \bar{\delta} + \bar{\delta}_{\text{см}}; \\ \oint \bar{E} dl &= - \int_S \frac{\Delta \bar{B}}{\Delta t} \cdot d\bar{S} \quad \text{або} \quad \text{rot} \bar{E} = - \frac{\Delta \bar{B}}{\Delta t}. \end{aligned} \right\} \quad (15)$$

де δ – щільність струму провідності; $\bar{\delta}_{\text{см}}$ – щільність струму зсуву.

З (14) витікає, що завдання оцінки ефективності електромагнітного екранування для випадку квазістаціонарного наближення зводиться до завдання про проникнення магнітної складової електромагнітного поля. Напруженість електричного поля завади на поверхні екрану із-за його потенційного характеру рівна нулю і надалі присутня, як індукційна – наведена магнітним полем завади в металі екрану. При цьому основний процес екранування пов'язаний з поглинанням енергії поля завади матеріалом екрану.

Метод теорії кіл. Фізичні процеси, що відбуваються в електромагнітних екранах, багато в чому схожі з процесами, що протікають в електричних колах з розподіленими параметрами (довгих ліній). При розповсюдженні енергії поля завади через екран доводиться брати до уваги поглинання енергії в матеріалі екрану і її віддзеркаленням на межах розподілу повітря – екран – повітря. Поглинанню енергії в екрані в теорії кіл відповідає затухання хвиль в лінії, а віддзеркаленню енергії на межі екрану – віддзеркалення енергії хвиль в лінії з неузгодженим навантаженням.

Фізична аналогія виражається і в схожому математичному описі цих двох процесів, диференціальні рівняння яких мають вигляд:

– для процесу екранування:

$$\left. \begin{aligned} \frac{\partial \dot{H}_y}{\partial z} &= (\sigma + j\omega \varepsilon) \dot{E}_x; \\ \frac{\partial \dot{E}_x}{\partial z} &= -j\omega \mu \dot{H}_y; \end{aligned} \right\} \quad (16)$$

– для лінії передачі:

$$\left. \begin{aligned} \frac{\partial \dot{I}}{\partial z} &= -Y\dot{U}; \\ \frac{\partial \dot{U}}{\partial z} &= -Z\dot{I}. \end{aligned} \right\} \quad (17)$$

Цей метод не має особливої переваги перед хвильовим (останній є більш загальним), але він дозволяє використовувати відомі з теорії кіл рішення. Різновидом даного методу у разі квазістаціонарного наближення є схемний метод, широко вживаний в закордонній практиці, де він відомий під назвою «теорія індукційного екранування». В цьому випадку електричне і магнітне екранування розглядають окремо і описують їх процесами, які пояснює рис. 4. При цьому коефіцієнти магнітного (S_H) і електричного (S_E) екранування мають вид:

$$S_H = R / (R + j\omega L); \quad S_E = R / (R + 1 / j\omega C). \quad (18)$$

Обмеженість даного методу полягає в тому, що його доцільно застосовувати виключно при низькочастотному полі впливу на екрани, для яких глибина скин-шару відповідає або більше товщини стінки екрану на ($\delta \geq d$). Інакше необхідно враховувати залежність активного опору оболонки R від частоти.

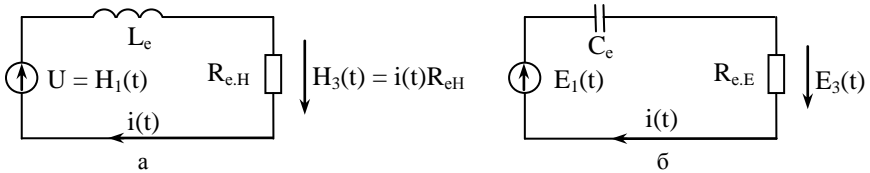

Рис. 4. Еквівалентні схеми заміщення для процесів низькочастотного екранування: а – електричне екранування, б – магнітне екранування

Методи рішення задач екранування при гармонійних і імпульсних процесах. ЕМЗ досить різноманітні по своїй формі, а їх часові характеристики охоплюють достатньо широкий діапазон. Але ж зі всього їх різноманіття можна виділити два основні види – гармонійні і імпульсні завади.

Синусоїдальні завади. Представлення зовнішньої синусоїдальної дії у вигляді:

$$\dot{H} = \dot{H}_{\max} \exp(j\omega t) \quad \text{або} \quad \dot{H} = \dot{H}_{\max} \exp(-j\omega t), \quad \text{де} \quad \dot{H}_{\max} = e^{j\psi_H},$$

дозволяє досить легко розділити просторові і тимчасові змінні в початкових диференціальних рівняннях, що описують процеси екранування, і виключити з розгляду при рішенні тимчасову змінну. Це можна здійснити на підставі того, що при проходженні синусоїдальної хвилі електромагнітного поля через металеву стінку екрану вона не змінює своєї час-

тоти в порівнянні з падаючим полем. Такий розподіл змінних дозволяє досить легко вирішувати задачі екранування.

Імпульсні завади. Оскільки імпульси містять не одну частоту, а їх спектр, подібного розподілу змінних, як було описано раніше, зробити неможна зважаючи на різну реакцію екрану на поля різних частот. Тому при оцінці ефективності екранування від імпульсних завод потрібне застосування спеціальних методів: спектрального аналізу, що містить в своїй основі пряме і зворотне перетворення Фур'є [7]; метод на основі інтеграла Дюамеля; методу операційного обчислення, в основі якого лежить пряме і зворотне перетворення Карсона – Хевісайда.

Висновки. 1. Для електричного поля основним механізмом екранування є втрати на віддзеркалення.

2. Для низькочастотного магнітного поля в дальній зоні випромінювання майже все ослаблення досягається за рахунок втрат на віддзеркалення, тоді як на високих частотах ослаблення відбувається в основному із-за втрат на поглинання, вони ж є визначними і при екрануванні магнітних полів ближньої зони випромінювання.

3. Вибір методу рішення задачі екранування необхідно робити з врахуванням частотних та електромагнітних властивостей завод.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Самойленко Б.Ф., Гнатов А.В. та ін. Проблеми забезпечення ЕМС при розробці та виготовленні вимірювальної та РЕТ для різноманітних комплексів озброєння // Вісник НТУ "ХПИ". – Х.: ХПИ, 2002. – № 7. – С. 148-153.*
2. *Кравченко В.І., Болотов Е.А., Летунова Н.И. РЭС и мощные электромагнитные помехи. – М.: Радио и связь, 1987. – 250 с.*
3. *Гнатов А.В. Диагностика сложных систем комплексов технических средств по электромагнитной обстановке // Системы обработки информации. – Х.: ХВУ, 2004. – Вып. 10 (38). – С. 16-25.*
4. *Аполонский С.М., Вілесов Д.В., Воршевский А.А. Электромагнитна сумісність в системах електропостачання // Электричество. – 1991. – № 4. – С. 91-93.*
5. *Князев А. Д. Элементы теории та практики забезпечення електромагнітної сумісності РЕЗ. – М.: Радио и связь, 1984. – 336 с.*
6. *Отт Г. Методы подавления шумов и помех в электронных системах. – М.: Мир, 1979. – 317 с.*
7. *Гнатов А.В. Математична модель корисних сигналів та завод на комплексу технічних засобів // Системы обработки информации. – Х.: ХУ ПС, 2005. – Вып. 3(43). – С. 175-183.*

Надійшла 22.05.2006

Рецензент: доктор технічних наук, професор Б.Ф. Самойленко,
Харківський університет Повітряних Сил ім. І. Кожедуба.